

Проф. др Сима М. ЂИРКОВИЋ*

ARCHIEPISCOPUS CRAYNENSIS

У историографији о V латеранском концилу (1512-1517) један учесник је у два маха привлачио пажњу. Прво својим опозиционим ставом према папској були која је требало да обезбеди реформу у цркви, а затим својом дијецезом, која је збуњивала издаваче саборских аката и касније истраживаче. Забележен је као Hieremias, archiepiscopus Craynensis, понекад Crainensis, али како је име било туђе и непознато преписивачима и издавачима аката претваран је и у Tranensis и чак Arianensis. У неким од каснијих издања погрешним штампањем потпуно је замагљен његов идентитет.¹

Кад су се критички истраживачи крајем XIX века позабавили овом личношћу, стара историја цркве у Илирику (Illyricum Sacrum) завела их је на криви пут јер Фарлати је посумњао у постојање овог Јеремије знајући за Макарску Крајину, где није било никакве архиепископије. На право решење их је упутио случај Јеремијиног значајнијег претходника Андрије Јамометића (у ствари: Јамометића), који је био архиепископ крајински 1476 -1484. Из аката о његовом постављењу постало је јасно да је реч о дијецези поред Скадарског језера. И Андрија Јамометић је наступио као опозиционар тиме што је настојао обновити у Базелу концилски покрет и ставити папу под утицај општег црквеног сабора.²

* Аутор је редовни члан Српске академије наука и уметности, Београд.

¹ E. Guglia, *Studien zur Geschichte des V. Lateranenconcils (1512 – 1517)*, Sitzungsberichte der philosophisch – historischen Klasse der Kaiserlichen Academie der Wissenschaften 140 (1899) X, 1- 34; E. Guglia, *Studien zur Geschichte des V. Lateranenconcils. Neue Folge*, Sitzungsberichte der philosophisch – historischen Klasse der Kaiserlichen Academie der Wissenschaften 152 (1906) III, 1-50. У другом наставку (стр. 37) аутор је изнео да је на деветој седници (1514) архиепископ крајински ускратио свој пласет на оно што одступа од права, а и због тога што се пројекат буле бави непотребним а занемарује опште ствари (non placere ea que deviant a jure et etiam quia providetur quoad multa non necessaria et generalia omituntur). Било је свега 10 гласова против од 140 учесника, али догађаји на концилу су далеко од наше теме.

² О Андрији Јамометићу уп.: Јамометић Андрија, *Enciklopedija Jugoslavije* 5, Zagreb 1988, 763-764 (I. Kampuš). Из библиографских података сазнајем да су се бар два

Оба до сада спомињана архиепископа била су титуларна, - за време док је Андрија био крајински прелат његово седиште је пало под турску власт (1479) - па није падала у очи неприродност ситуације: две католичке *архиепископије* стојале су једна поред друге на малом простору, седишта им је раздвајала планина; на морској обали био је Бар а на обали Скадарског језера Пречиста Крајинска. При томе је Барска архиепископија у међувремену успела да поврати јурисдикцију над католицима у унутрашњости Балканског полуострва,³ тако да је формално гледано подручје крајинског архиепископа обухваћено било јурисдикцијом барског архиепископа који се почиње називати *primas Serbie* (1475, затим редовно у XVI веку).

Али, крајински архијереји нису увек били титуларни, био је период у коме је стара и по култу светог Јована Владимира славна црква Пречисте Крајинске била седиште митрополита или архиепископа. О томе има савремених сведочанстава која се односе у почетку на зетске митрополите из склопа Српске православне цркве, а затим, од средине XV века, на прелате под папском јурисдикцијом, али са источним обредом и словенским богослужењем.

Захваљујући студијама Милана Шуфлаја, Ива Стјепчевића, Риста Ковијанића и Ивана Божића, постали су познати неки моменти развоја ове архиепископије пре но што је постала титуларна, и, што је још важније, расветљене су опште околности у којима је настала. Може се чак саставити непотпуна листа архиепископа:

1452-1454. Сава, Грк ранији епископ Термопила у Грчкој;

1454 -1457. Павле Душман, Албанац пореклом, прво парох у Тревизу, затим епископ у Свачу и Дривасту. Сумњичен је био да "грчкој" цркви даје преимућство над римском;⁴

1457-1459. Јован из Кандије (Крит), Грк који није знао латински па се морао служити тумачем код склапања уговора са подручним католичким свештеником;⁵

страна аутора бавила Андријином дијецезом: S. Schlecht, *Andreas Zamotetić und der Basler Konzilversuch vom Jahre 1482*, Paderborn 1903, према аутору из нап. 1 има посебан екскурсе о *Archiepiscopatus Craynensis*. J. Petersohn. *Zu Personalakten des Kirchenrebellen. Name, Herkunft und Amtsprengel des Basler Konzilinizators Andreas Jamotetić (+ 1484)*, *Zeitschrift für historische Forschung* 13 (1986). Обе студије су ми остале неприступачне. У посебном прилогу Е. Guglia, *Craynensis – Tranensis*, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 21 (1899) 536-539, знао је само још једног архиепископа Крајине, Andreas из 80- их година XV века, што ће свакако бити Андрија Јамометић.

³ Уп: И. Божић, *О јурисдикцији коџорске дијецезе у средњовековној Србији*, Споменик САН 103, Одељење друштвених наука 5 (1953) 11-16 (= *Немирно Поморје XV века*, Београд 1979, 15-25). О општем положају католика: С. Ђирковић, *Католичке парохије у средњовековној Србији, Рабојници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997, 240-258.

⁴ М. Šufflay, *Die Kirchennzustände im vortürkischen Albanien. Die orthodoxe Durchbruchzone im katolischen Damme, Illyrisch-albanische Forschungen I*, München – Leipzig 1916, 224-226. Сажето и у: М. Šufflay, *Srbi i Arbanasi (njihova simbioza u srednjem vijeku)*, Beograd 1925, 99-101.

⁵ Р. Ковијанић, *О зетском митрополићу у Пречистој Крајинској*, Гласник цетињских музеја 1 (1968) 89-93; I. Stjepčević, *Prevlaka*, 40.

1476-1484. Андрија Јамометић, Хрват пореклом, титуларни архиепископ, који је с Крајином имао мало везе;

1495 - _ Франческо Квирини;⁶

1513 - 1517- Јеремија.

Милан Шуфлај је нагађао да се крајинска архиепископија угасила убрзо после Јамометићеве смрти, што се показало нетачно, а да је основана пре 1446, када је неки Теодосије, помишљао је на игумана манастира у Крајини, постављен за архиепископа. Навео је докуменат из 1446. у коме се спомиње *archiepiscopus Sclavonensis de Craina*, на којег су се жалили да је силом приграбио поседе цркве свете Марије од Горице у Бојани.⁷ Претходни податак из 1444. у коме се спомиње *metropolita Craine* повезивао је са православним јерарсима Зете.

Питање о почецима католичке архидијецезе у Крајини постаје још замршеније кад се узме у обзир незапажени податак из Дубровачког архива са потпуно непознатим митрополитом Варламом, који је био активан 1449-1450, а вероватно и нешто раније. Он је сигурно резидирао у цркви Пречисте Крајинске, али није јасно под чијом је јурисдикцијом био.

У Дубровнику је пре 1449. саставио тестаменат Дабижив Монета или *Монетић*, како је у документу наведен, и именовао је три извршиоца (епитропа) тога тестамена.⁸ Први је био дубровачки властелин Франо Бенешић, други је био дубровачки српски канцелар Никша Звиједић, а трећи ближе непознати Ђураш Стјепановић. Тестатор је био у пословним везама са Бенешићем, код којег се у покладу нашло 58 дукаата и два сребрна послужавника. Тај новац и ствари Дабижив је завештао Пречистој Крајинској. По имену судећи Дабижив је припадао некој грани породице Монета, која је у своје претке убрајала Ђурђа I Балшића и краља Вукашина, чијом је ћерком Ђураћ био ожењен. Захваљујући истраживањима Ивана Божића познати су неки моменти из историје те породице, углавном у вези са споровима око патронатског права над црквама и њиховим добрима.⁹ Наиме, Оливера, кћерка краља Вукашина, подигла је цркву свете Марије у селу Лоренцу (место је остало непознато) и обдарила је поседима који су касније увећани поклонима Балше III. Иза Оливере остала је кћерка Јелисанта, која је имала унуку Јелену, удату за Рајка Монету, властелина Балше III. После смрти господара Рајко је ступио у млетачку службу и добио промије. За нашу тему има значаја чињеница да је он 1433. тражио од млетачког Сената да буде постављен за прокуратора угрожених српских цркава на Скадарском језеру. Рајко је умро између 1433. и 1439. и оставио је за собом жену Јелену и синове Николу, Јакова и Момчила. Ниједан од њих није повезан са Дабиживом,

⁶ *Историја Црне Горе* II, 2, Титоград 1970, 328 - 332 (И. Божић), где је осврт и на друге архиепископе и литературу о њима.

⁷ М. Šufflay, нав. дело, 224-225.

⁸ Državni arhiv Dubrovnik, *Distributiones testamentorum* 14 fol. 104, текст је репродукован у прилогу ове расправе. Сам тестаменат Дабижива нисам нашао у својим исписима.

⁹ И. Божић, *Зейна и Мрњавчевићи*, Прилози КЈИФ 42 (1976) 20-34.

који би по времену састављања тестаментa пре припадао генерацији Рајка Монете него његових синова. За нашу тему има извесног интереса ве за Рајкових потомака са архијерејима у Крајини.

Десило се да је млетачки скадарски кнез уступио цркву и поседе, на које су по праву наслеђа патроната претендовали жена и синови Рајка Монете, православном попу Ђинаку од Мркојевића, који је 1442. прешао на млетачку страну и због тога изгубио поседе добијене од српског деспота и војводе Стефана Вукчића. Избила је због тога парница у којој су наследници Рајкови своја права доказивали и помоћу докумената међу којима су биле и четири ћирилске повеље. Супарничка страна је 1444. тврдила да су "крајински митрополити постављали свештенике и по тим њиховим црквама" и да су те цркве обдариване биле и од стране других не само предака породице Монета. Сасвим је сигурно да се у том аргументисању рачунало са српским крајинским митрополитима. С тим у вези ваља подсетити да је Којчин Црнојевић у преговорима о прихватању млетачке врховне власти у децембру 1443. молио да венецијанске власти не дозволе да се "црквама и калуђерима на Скадарском језеру" узимају приходи и добра и да се не дозволи сељацима да их приграбљују.¹⁰ Ове чињенице наглашавам због тога што посредно говоре о томе да су 1443 - 1444. крајински архијереји још увек они из склопа српске патријаршије.

Поставља се питање: Да ли је онда *archiepiscopus sclavonensis de Craina* из 1446, на којег је скренуо пажњу Шуфлај,¹¹ заиста папски прелат - Титула би говорила у прилог томе, док би тестамент Дабижива Монетића то доводио у питање. Варлам је сигурно резидирао 1449-50. у Пречистој Крајинској, јер се уз њега као примаоци легата појављују иконом и настојници те цркве. Његова титула је митрополит, а титулисање свештеника са *dominus pop Nicolaus Dragan* не значи много, јер су и католичке глагољаше титулисали са "поп". У ствари, ми и немамо средства да разликујемо папског или патријаршијског јерарха јер се ништа споља не мења, а докуменат не говори о томе чијој се јурисдикцији наш митрополит покорвао. Чињеница да је Дабижив оставио два дуката дубровачкој катедрали говори о томе да је он постао католик, а не говори о конфесији свих оних којима је нешто завештао.

Шуфлајево разликовање помоћу титуле: *митрополиити* су православни, *архиепискоити* су папини, има основа у толико што су папски прелати у документима увек архиепископи, али архиепископи су понекад и зетски митрополити у српској терминологији. У месту Копорињу преписан је 1453. летопис "повеленијем преосвештенаго архиепископа зетског кир Јосифа".¹² У то време је папски крајински архиепископ био Сава, бивши термопилски епископ, а Јосиф је очигледно био изван свога седишта. Архиепископску титулу носио је почетком XV века и зетски митрополит Арсеније, а крајем тога века Вавила је некад називан митрополитом, некад архиепископом.¹³ Изједначавање митрополита и ар-

¹⁰ И. Божић, *Зетска и Мрњавчевићи*, 28.

¹¹ М. Šufflay, нав. дело, 224-225, нап. 4.

¹² Љ. Стојановић, *Сјџари српски записи и најџиси* I, Београд 1902, бр. 301, стр. 93.

¹³ Љ. Стојановић, *Сјџари српски записи и најџиси* I, Београд 1902, бр. 201 и 202, стр.

хијепископа налазимо и у једној повељи цара Душана из 1347, у којој се спомиње договор с архиепископом охридским Николом и "архиепископом скопским рекше митрополитом кир Јоаном".¹⁴

Нема сумње да је римска столица од ове архиепископске титуле полазила кад је именовала своје прелате у Зети, као што је полазила од дотадашње праксе у Српској цркви да седиште јерарха буде у манастиру а не у граду. Ово последње истакао је већ М. Шуфлај говорећи о почецима нове католичке архиепископије. Ипак, има индиција да је Варлам папски архијереј у Крајини. Значајна је чињеница да се он и његови људи из Пречисте Крајинске за документе обраћају скадарском кнезу и његовим службеницима, а да се у исто време (почетак 1450) митрополит, који је господар Луштице, налази негде са деспотовим намесником Вуком Биомужевићем. Један Бјелопавлић је био у Дубровнику осумњичен да је украо коња, па је бранећи се пред дубровачким властима обећао да ће прибавити доказе да је до коња дошао легалним путем куповином: *offero me ire ad Vuch Biomuseuch et ad mitropolitum dominos illius contrate Lustize*.¹⁵

Сигуран доказ то није, али појачава претпоставку Шуфлаја да су папски јерарси у Пречистој Крајинској били и пре Саве, да су пре њега били Варлам и Теодосије. Али, неупоредиво важнија од тога хронолошког и просопографског детаља је чињеница да су осветљене опште околности у којима је дошло до дихотомије услед које је *зейска митрополија* у Будви, Врањини (и касније на Цетињу), наставила православне традиције цркве, којој је припадала од 1219. године, док је *крајинска архиепископија* у себи отеловљавала резултате уједињења црквава оствареног на сабору у Фиренци 1439. године.

У професионално хомогеним срединама какав је био Цариград у деценијама очи пада судбина уније зависила је од царске и црквене власти, у крајњој линији од струје која је преовладала и наметнула свој став.¹⁶ Друкчије је било у периферним срединама где су католици и православци живели напоредо, у знатној мери измешани на истој територији или унутар зидина једнога града. Средњовековна Зета је била управо таква област у којој су градови и њихови дистрикти били католички, најчешће седишта епископа (у Бару архиепископа), док је залеђе било обухваћено зетском епископијом (од 1346 митрополијом). Досељеници из залеђа би и у градовима сачували своју веру у једној или две генерације. За њихове потребе су понегде осниване цркве као у Улцињу и Будви. У Котору се дешавало, бар у XIII веку, да оба епископа заједно наступе кад је требало узети заклетву од становника. Тако су по тексту повеље из 1270. зетски епископ Неофит и которски епископ Марко изнели рели-

64; бр. 381-383, стр. 117-119. Уп.: М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 96-97.

¹⁴ Уп.: Ђурић - С. Ђирковић - В. Кораћ, *Пећка њаџиријаршија*, Београд 1990, 348-349.

¹⁵ Државни архив у Дубровнику, *Diversa Cancellariae* 62 f. 25, 12. П 1450; К. Јиречек, *Историја Срба II*, 397, нап. 26.

¹⁶ О односу Србије уп.: М. Спремић, *Срби и Флоренцинска унија црквава 1439. године*, Зборник радова Византолошког института 24-25 (1976) 413-423.

квије и под заклетвом испитивали грађане о наследницима патроната цркве светог Луке.¹⁷

Природно би било да је свечано проглашење обновљеног јединства хришћанских цркава у Фиренци 6. јула 1439. отворило пут већем приближавању свештенства и верника на терену. То се, међутим, није десило, дошло је до оштрије диференцијације, па и до удвостручавања дотле јединствене зетске митрополије. Овакав ток догађаја може се разумети на позадини политичких прилика у годинама после Фирентинског сабора.

Проглашење уније временски се поклопило са турским освајањем већег дела државе деспота Ђурђа Бранковића, што је отворило пут борбама за власт над Зетом, која је остала поштеђена од Турака. Земља је постала поприште рата између босанског војводе Стефана Вукчића Косаче и Венеције, којој је деспот Ђурађ поверио одбрану својих градова. У трогодишњој борби Стефан Вукчић је привремено завладао Баром, озбиљно је угрозио Будву, придобио привремено ратничке дружине на челу са Црнојевићима.

Колико се из малобројних докумената види, црквене установе и њихова добра били су угрожени, промена власти је често повлачила промену на месту власника. Млетачка власт је у рату још више него раније у мирнодопским приликама подржавала ствар католичке цркве и њеног свештенства. На уравнотежени и објективан став бивала је принуђена у време кад би настојала придобити на своју страну Црнојевиће, који су наступали као заштитници православне цркве и њеног свештенства. Већ је цитиран захтев Којчина Црнојевића из 1444. да се заштите цркве око Скадарског језера и њихова добра.¹⁸

Тек што су се била стишала непријатељства између Стефана Вукчића и Венеције планула су нова између деспота Ђурђа и Венеције, која је одбијала да врати приморске градове.¹⁹ Рђави односи између локалних власти, а од 1448. и војне операције на тлу Зете, морали су утицати и на црквене односе. У тим годинама се јаз међу конфесијама продубио и савременици су постали свесни последица расцепа.

То је постало видљиво кад су млетачке власти ступиле у преговоре са Црнојевићима и "општинама и дружинама" које су их следиле. Кад се у септембру 1455. код манастира светог Николе на Врањини окупио збор оних који су заједно са Стефаном Црнојевићем били спремни да прихвате млетачку врховну власт, на њему се одлучно захтевало "да не буде ниједан свештеник или епископ или архиепископ Латин над нашим црквама, већ да од наше вере буду старешине над нашим црквама". Један други закључак тога скупа изичито спомиње и крајинског католичког прелата: "наша је воља да не може бити архиепископ латински у Крајини, већ само да се поставља митрополит словенске вере, пошто се

¹⁷ Уп.: С. Ђирковић, Парница о цркви светог Луке у Котору, *Научни скуп Црква светој Луке кроз векове. Зборник радова*, Котор 1997, 127-138.

¹⁸ И. Божић, *Зетина и Мрњавчевићи*, 28.

¹⁹ Политичка збивања тих година прецизно су описана у *Историја Црне Горе II*, 2, Титоград 1970, 187-246 (И. Божић)

онај митрополит Крајине назива митрополит Зете и он поставља наше ђаконе и свештенике и без тога не можемо бити".²⁰

Из наведених захтева се може закључити да је латински надбискуп крајински у своме деловању био ограничен на католичке средине које су већ одраније биле у оквиру старих градских епископија. Веома је ретко излазио из тих оквира. О томе се може нешто сазнати из уговора који је архиепископ Јован из Кандије склопио са Матејом Паутиновим, који је био "свештеник ћирилица" (presbyter Matheus chiuriliza), католички свештеник словенског богослужења, и да је деловао код капеле свете Тројице, изнад Котора, где су некад били испосници. Исти Матеј је био и свештеник у Ђеклићима, што је несумњиво подручје племена. Уговори са овим попом бацају светло и на начин рада *латинског* надбискупа који није знао латински, већ је морао потражити преводиоца у личности једног најамника из которске тврђаве.²¹

Из онога што је до сада објављено може се закључити да је сједиште црква проглашено у Фиренци имало јачег одјека у градовима, где су појединци, као Стефан Калођурђевић, словенски тумач и канцелар которски, били склони да у својим задужбинама спајају православне традиције са католичким иконографским решењима и готичким стилским средствима. Његову цркву у Мржепу са фрескама византијског стила, којима су придружени католички светитељи, са латиничким, грчким и ћириличким натписима мајсторски је описао Војислав Ј. Ђурић у постхумно објављеном раду.²² Судаћи по нашим оскудним документима унија из 1439. је већи утицај извршила на културу, него на црквену ограницију.

ПРИЛОГ

*Белешке о извршењу шестиаменџа Дабижива Монеџића, поштомка
Балишића и краља Вукашина, Дубровник 6. децембра 1449. и 2. јануара
1450. године*

Distributio testamenti Dabisivi Monetich cuius sunt epitropi ser Franciscus de Benessa, Nixa Stella et Giurach Stiepanouich, facta ut infra, videlicet et primo:

²⁰ Item dixit che non sia alcun prete over vescovo over arcivescovo Latin sorra le nostre chiehe, ma cheli siano dela nostra fede superiori de le nostre chiehe /.../ et volemo de quele non poder esser arcivescovo Latin in Craina, noma desse messo bitropoliti de la fede schiava, perchie quello bitropoliti de Craina se chiama bitropoliti de Xenta et lui mete li nostri zagi et preti e senza celo non podemo esser. Š. Ljubić, *Listine ob odnošajih Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike* X, Zagreb 1891, 67-68.

²¹ Р. Ковијанић, *О зейском митрополију у Пречистиој Крајинској*, Гласник цетињских музеја 1 (1968) 89-93.

²² В. Ј. Ђурић, *У сенци Фиренџинске уније: црква св. Госпође у Мржепу (Бока Којторска)*, Зборник радова Византолошког института 35 (1996) 9-55.

Die VI decembris 1449

Dompnus Ruscus de Saracha et	canonici et decimarii sancte Marie
Antonius de Crieva	confessi fuerunt habuisse et recepisse
	a suprascripto ser Francisco de
Benessa pro decima ducatos duos.....	II duc.

Die II januarii 1450

Procuratores domini Varlam metropolitani, Iuani Ostronos iconomi et Rados Pischanech officialium, rectorum et gubernatorum ecclesie sancte Marie de Craina, videlicet dominus pop Nicolaus Dragani et Bochadnus Odea de Craina, prout de procura patet, publico instrumento scripto et publicato Scutari manu Dominici condam Zanpetri a Scrofa, civis Veneti, publici imperialis auctoritate notarii et cancellarii Scutari in 1449 die 4 decembris et recomendato per literas patentes domini comitis et capitanei Scutari datas Scutari die ut supra 4 decembris facientes fidem de legalitate notarii, dicto procuratorio nomine confessi fuerunt habuisse et recepisse a suprascripto ser Francisco de Benessa episcopo ut supra dante et et solvente secundum legatum testamenti ducatos quinquaginta octo auri et tacias argenti ponderis unciarum XI albas. Quos denarios et quas tacias ductus ser Franciscus habuerat in depositum a dicto condam Dabisiuo testatore prout apparet in diversis notarie. Renuntiantes. Et volunt dicti procuratores quod dicta obligatio dicti depositi cassetur pro cautela dicti ser Francisci.

Državni arhiv Dubrovnik, *Distributiones testamentorum* 14 fol. 104.

Academician Sima M. ĆIRKOVIĆ

ARCHBISHOP CRAYNENSIS

The Summary

In the years following the proclamation of the Church Union in Florence (6 July 1439), when Venice fought the landlords of the Hinterland (Voivode Stefan Vukčić and Despot Djuradj Branković), the Metropolitanate of Zeta was split into two parts. One part was the Orthodox Archbishopric with its seat at the monastery of Vranjina (later in Cetinje), the other the Catholic Archbishopric with its seat at the monastery of Prečista Krajinska on the shores of Lake Skadar, where the Orthodox Metropolitan had resided since the end of the 14th century. To the known list of the Catholic archbishops of Krajina, the author has added the names of Varlam at the beginning (1449-1450) and Jeremiah (Jeremija) at the end (1513-1517).